Afgekeurd | Mag een kunstenaar stereotypen gebruiken? Zeker, zegt Tanny Dobbelaar. Maar wees niet verbaasd als er kritiek komt.

Kunstenaars, **piep** niet zo snel dat je wordt **gecanceld**

tekst **Tanny Dobbelaar**
illustratie **Idris van Heffen**

Multitalent Ted van Lieshout wilde een kinderboek maken over een jongetje dat gehecht raakt aan een pleister op zijn wondje. Om de pleister 'heel mooi' uit te laten komen, tekende hij een zwart jongetje met een beige pleister op zijn kin, vlak onder zijn felrode lippen.

De uitgever aarzelde. Is dat beeld niet te stereotype? Van Lieshout besloot daarna het boek terug te trekken, om kritiek te voorkomen, en om niet in een hoek terecht te komen 'waar hij helemaal niet in wil zitten'.

Van Lieshout treedt met een aantal andere kunstenaars op in de documentaire *Free Space* (NPO/*Uur van de wolf*). Daarin verkent Karin Junger wat vrijheid van expressie tegenwoordig betekent. Kunstenaars worden steeds vaker gecanceld, stelt ze. Eerder kreeg ze zelf ook kritiek toen ze een film maakte over haar donkere kinderen en hun vrienden. Gemaakt vanuit *white privilege*, zeiden haar critici: volgens hen was zij niet degene die dit verhaal over uitsluiting en pesterijen moest vertellen.

Veel mensen zagen af van hun medewerking aan *Free Space*. Ze vonden de kwestie te gevoelig. Wel wilde Ted van Lieshout meedoen, de internationaal geprezen auteur van talloze (kinder)boeken vol prenten, verhalen en poëzie.

Van Lieshouts oeuvre is met vijftig titels enorm rijk. Een van mijn favorieten is *Ommouw me*, met beeldvullende foto's van gedragen kledingstukken en gedichten over de mensen die eruit verdwenen zijn. Zo schrijft hij over een paarse broek: *'Ik wou het eerst niet weten,/ maar nu hij dood is wel: hier heeft het vel/ van mijn broer tegenaan gezeten'*. Een andere, veelbesproken, titel is *Mijn meneer*, over zijn relatie als kind met een volwassen man.

Van Lieshout kent zijn tijdgeest. Gek genoeg zegt hij in *Free Space* dat hij geen seconde had nagedacht over het beeld van een huidkleurige pleister op een zwarte kin, huidkleurig overigens uitsluitend voor roze en beige velletjes. Zijn vrijheid om stereotypen te gebruiken leidt tot een beeld dat zo kan doorgaan voor het neefje van Zwarte Piet.

De documentaire riep allerlei vragen bij me op. Wat is er nu toch erg aan kritiek ontvangen? Waarom zou een uitgever klakkeloos moeten uitgeven wat een schrijver voorstelt? Vooral één uitspraak van Van Lieshout bleef bij mij hangen. Hij zegt dat hij zijn hele leven al boeken maakt, ook inclusieve boeken: 'Maar stereotypering is iets van mij. Als ik dat wil gebruiken in mijn werk, dan moet ik dat mogen.'

Natuurlijk! Vrijheid van expressie is een groot goed. Toch wringt er iets. Verhalen die refereren aan huidskleur landen in een maatschappij waar huidskleur heel gevoelig ligt. Daar kun je niet naïef of onwetend over zijn. Je mag het wel bedenken en zelfs uitvoeren, maar wees niet verbaasd als er kritiek op komt.

> Het stereotype dat Van Lieshout gebruikt, kan zo doorgaan voor een neef van Zwarte Piet

Wat de documentaire ook niet aanraakt, is het verband tussen de kunstenaars die zich vrij en autonoom wanen en de stereotyperingen die ze gebruiken. Dat mechanisme beschrijft Nobelprijswinnares Toni Morrison wel in *Spelen in het duister* uit 1992, dat onlangs in een mooie Nederlandse uitgave verscheen.

Te kort samengevat: in Amerikaanse literatuur ziet Morrison een patroon waarin witte personages zich manifesteren als vrije, autonome helden door zich af te zetten tegen figuren die donker van kleur zijn en die steevast onderdanig, dom en dienstbaar overkomen.

Ik keek *Free Space* in dezelfde week waarin ik *De Boodschap* van Ta-Nehisi Coates las. Ook hiervan verscheen onlangs de vertaling in het Nederlands. Eerder, in 2015, verscheen *Tussen de wereld en mij*. Die bestaat uit een lange brief waarin Coates zijn zoon uitlegt wat het betekent om een zwarte Amerikaan te zijn.

Waar in Nederland al snel gepiept wordt over het zogenaamde cancelen als er alleen al sprake is van commentaar, weet Coates wat het is om echt gecanceld te worden. *Tussen de wereld en mij* ontving veel lof en belangrijke prijzen, maar wordt momenteel geweerd uit schoolbibliotheken in onder meer South Carolina. Waarom? Omdat sommige leerlingen er 'een ongemakkelijk gevoel van kregen' en daardoor 'zich schaamden om blank te zijn'. Weg ermee.

In *De boodschap* neemt Coates welbewust zijn achtergrond en zijn geschiedenis mee bij elk onderwerp dat hij beschrijft. Zo komt hij ook op de Westbank terecht, waarin hij met eigen ogen ziet hoe Palestijnen lijden onder Israëlisch regeringsbeleid. Ooit had hij gepleit voor herstelbetalingen aan de nazaten van tot slaaf gemaakten, met als voorbeeld de herstelbetalingen die Israël na de Tweede Wereldoorlog van Duitsland had ontvangen.

Tien jaar later is hij verbijsterd over zijn onwetendheid van destijds. Hij gaat naar de Westbank en schrijft: 'Ik heb nergens de felle blik van racisme zo voelen branden als in Israël'.

Toch is hij terughoudend. Hij weet heel goed dat hij op de Westbank een vreemde is, dat wat hij over Palestina schrijft door zijn ogen is gekleurd: 'Palestina is niet mijn huis. Ik zie dat land, zijn volkeren en zijn worstelingen in een soort vertaling – als een analogie en door het waas van mijn eigen ervaringen – en dat is niet genoeg.'

Met andere woorden: Coates erkent dat zijn blik beperkt is, beïnvloed door zijn positie als zwarte Amerikaan. Daarmee toont hij zich een *implicated subject*, een begrip dat is gemunt door de Amerikaanse hoogleraar Michael Rothberg, gespecialiseerd in Holocauststudies. Ook al weer te kort samengevat: je bent een *implicated subject* omdat je onderdeel bent van de cultuur waarin je leeft, of je daar als maker uitdrukking aan wil geven of niet.

Dus: ook al ben je niet *medeplichtig* aan slavernij of genocide, ook al ben je geen letterlijke dader of slachtoffer, je bent er wel bij *betrokken*, eenvoudig omdat je onderdeel uitmaakt van de geschiedenis die ook jouw geschiedenis is.

Op veel kleinere schaal kun je ook *implicated* zijn. Ook al vind je dat je zelf nooit discrimineert, het citeren van aloude stereotypen maakt je wel betrokken bij het in stand houden ervan. Daarin zit volgens mij de kern van kritiek op een portret met een 'huidkleurige' pleister op een stereotiep zwart gelaat.

Coates schrijft steevast vanuit zichzelf. Dat klinkt ego-gericht, maar hij pleit juist voor bescheidenheid. Hij veroordeelt zelfs expliciet de schrijvers die denken dat ze hun 'ik' kunnen wegtoveren, alsof ze beschikken over artistieke magie 'die hen in staat stelt zich in te leven in elke gemeenschap ter wereld en erover te schrijven alsof het hun eigen is.' Van Lieshout vindt daarentegen dat het zijn vak is, zelfs zijn specialiteit, om zich te verplaatsen in iemand die hij zelf niet is: 'Als ik dat niet zou mogen, dan zou dat een beperking zijn van mij als kunstenaar.'

Moeten makers vrij zijn om te maken wat ze willen? Natuurlijk wel. Die vraag is eenvoudigweg te plat, net zoals het antwoord te kort is. Wat Coates probeert is zijn blik op de wereld zo scherp mogelijk te stellen. Om zó om zich heen te kijken dat hij nieuwe verhalen kan vertellen. En dat doet hij, bijvoorbeeld in zijn reportage over zijn reis naar Dakar, waar hij vooral als Amerikaanse toerist wordt behandeld. Nostalgie naar het land van zijn voorvaderen krijgt zo geen kans, wel een soort verdriet over de gewelddadige verdrijving van zo veel mensen naar een ander continent.

> 'Dat het misschien ten koste gaat van mij, is vervelend voor mij, maar niet voor de kunst'

Er zijn nog meer manieren waarop Coates zich een *implicated subject* toont. Het is de hele infrastructuur van een bemiddeld tijdschrift als *The Atlantic*, inclusief zijn vaste aanstelling, die maakt dat hij zich als schrijver in vrijheid heeft kunnen ontplooien. Ook zo bezien is vrijheid nooit in handen van één individu.

Overigens weet Van Lieshout zijn ervaren beperking van zijn vrijheid goed te relativeren. De tijdgeest verandert, andere kunstenaars komen in de belangstelling. Dat vindt hij best. "Dat het misschien wel ten koste gaat van mij, is vervelend voor mij maar niet voor de kunst."

Ta-Nehisi Coates **De boodschap**, vertaald door Adiëlle Westercappel en Fannah Palmer. Bot Uitgevers.

Toni Morrison **Spelen in het duister**. Witheid en de literaire verbeelding. Vertaling Thomas Crombez, uitgeverij Letterwerk.
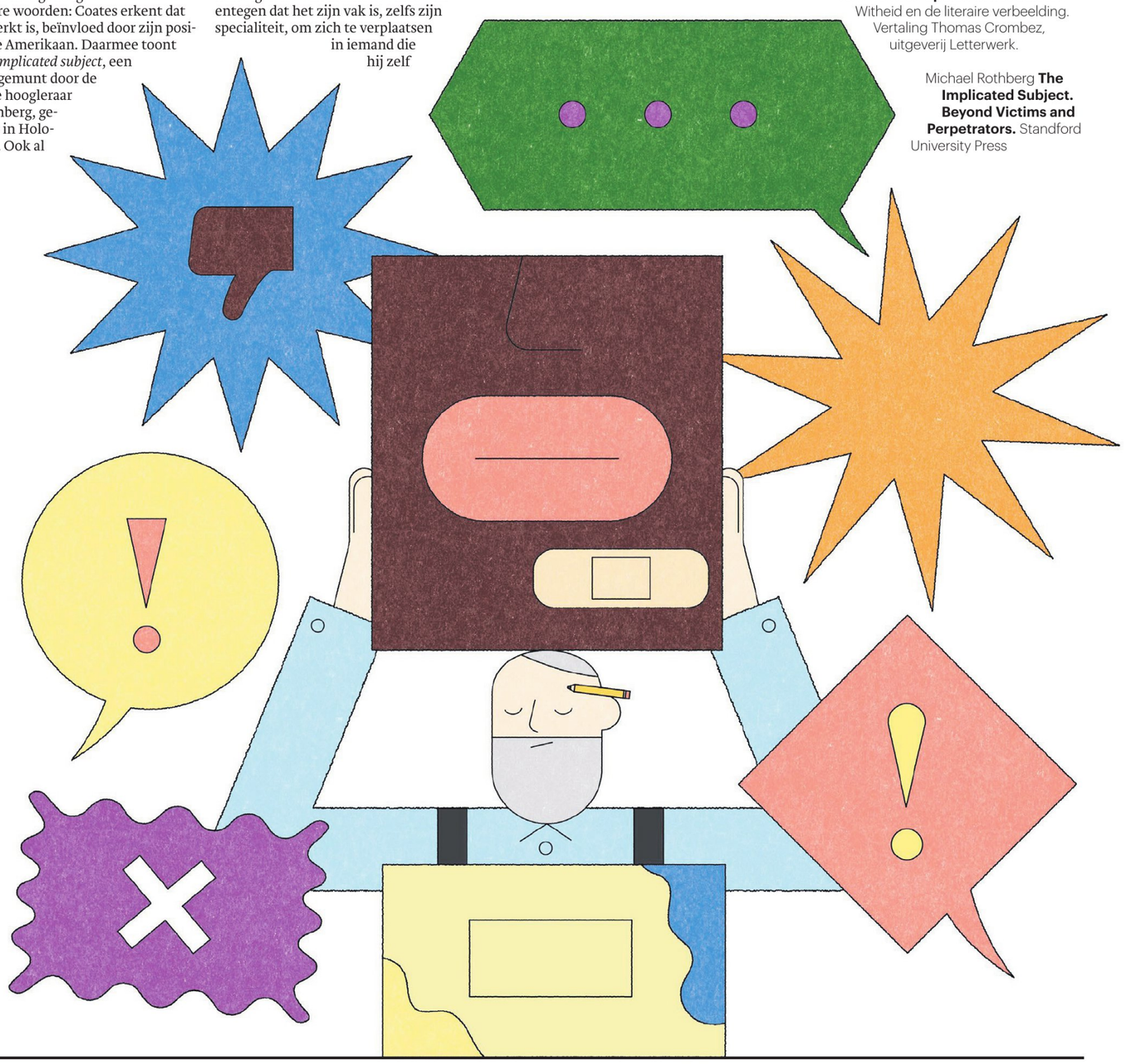
Michael Rothberg **The Implicated Subject. Beyond Victims and Perpetrators.** Standford University Press